

**O'ZBEK ORFOGRAFIYASINING NAZARIY MASALALARI
(KIRILLCHA VA LOTINCHA O'ZBEK YOZUVLARI IMLO
QOIDALARINI QIYOSLASH ASOSIDA)**

Raxmonova Nozima Mansur qizi

Chirqchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi

1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek yozuvining kirill va lotin grafikasi asosidagi imlo qoidalari tahlil qilinadi. Har ikkala yozuv tizimidagi fonetik va morfologik prinsiplarga asoslangan imlo me'yorlari o'zaro qiyoslanadi. Grafik tizimlar o'rtasidagi farqlar, o'xshashliklar va ayniqsa, orfografik muammo keltirib chiqaruvchi jihatlar tahlil qilinib, ularning lingvistik va amaliy asoslari yoritiladi. Shuningdek, ikki yozuv tizimining bir davrda amal qilishi natijasida yuzaga kelgan chalkashliklar, imlo me'yorlariga bo'lgan ishonchning pasayishi, ta'lim, OAV va rasmiy hujjatlar sohasida kuzatilayotgan muammolar o'rganiladi. Maqolada orfografik muammolarning kelib chiqish sabablari chuqur tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha nazariy va amaliy yechimlar taklif etiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, yagona va barqaror yozuv tizimini shakllantirish zaruriyati asoslanadi, imlo me'yorlarining izchil, tizimli va ilmiy yondashuv asosida uyg'unlashtirilishi lozimligi ta'kidlanadi. Bu esa tilning yozma shaklida aniqlik, soddalik va me'yoriylilikni ta'minlashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, imlo, orfografiya, kirill yozuvi, lotin yozuvi, yozuv islohoti, fonetik prinsip, morfologik prinsip.*

Kirish

O'zbek tili yozuv tizimi tarixiy taraqqiyoti davomida bir necha bor jiddiy o'zgarishlarga duch kelgan. Arab yozuvi asrlar davomida asosiy yozuv bo'lgan bo'lsa, 1929-yildan boshlab lotin yozuviga, 1940-yildan esa kirill yozuviga o'tilgan. Mustaqillik yillarida esa — 1993-yilda — lotin yozuviga asoslangan yangi alifboni

joriy etish to'g'risidagi qonun qabul qilingan. Biroq bu jarayon turli omillar, jumladan, ma'muriy va ijtimoiy muammolar sababli sekin amalga oshdi, natijada bugungi kunga kelib o'zbek tilining yozma shaklida ikki grafik tizim — kirill va lotin yozuvlari parallel ravishda qo'llanilib kelmoqda.

Bu ikkiyoqlama holat orfografik birlikning izdan chiqishiga, imlo me'yorlarida noaniqliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Til siyosati nuqtai nazaridan olib qaralganda, bu holat nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va pedagogik muammo sifatida ham dolzarb sanaladi. Ayniqsa, davlat tilini to'laqonli o'rganish, rasmiy hujjatlar yuritilishi, ta'lim va ommaviy axborot vositalari faoliyatida yagona yozuvning yo'qligi aniq chalkashliklarga olib kelmoqda.

Orfografiya — bu tilning yozma shaklini me'yorlashtirishga xizmat qiladigan tizim bo'lib, unda harf tanlovi, ularning kombinatsiyasi, so'zlarni qo'shib yoki ajratib yozish, defis, apostrof, katta-kichik harf ishlatilishi kabi jihatlar tartibga solinadi. O'zbek tilining orfografik qoidalar fonetik va morfologik prinsiplar asosida shakllanadi. Lotin yozuvida fonetik prinsip — talaffuzga yaqin yozish — asosiy o'rinda turadi, kirill yozuvida esa morfologik yondashuv, ya'ni so'zning tuzilmasini saqlash ustuvorlik qiladi. Bu ikki yondashuv orasidagi tafovut esa ikki yozuvda yozilgan matnlar orasida orfografik muvofiqliklarni yuzaga keltiradi.

Masalan, kirill yozuvida “цирк”, “ёлка” kabi so'zlar alohida tovushlar bilan ifodalansa, lotin yozuvida ular “sirk”, “yolka” tarzida yoziladi. Shuningdek, “ë”, “ÿ”, “x” kabi tovushlarning ifodalanishi, so'zlarni qo'shib yoki ajratib yozishdagi me'yorlar, apostrof va defis qo'llanilishidagi tafovutlar imlo barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kirill yozuvida orfografik qoidalar nisbatan barqaror va izchil bo'lsa, lotin yozuvi hali ham o'zining mustahkam nazariy asoslariga ega bo'lishga intilmoqda. Bu holat ayniqsa, ta'lim tizimi, tarjima, rasmiy hujjatlar va OAVda imlo standartlariga rioya etishda muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Bundan tashqari, ayrim hollarda morfologik birliklar buziladi, talaffuzdagi og'ishlar yozuvga ko'chiriladi, bu esa grammatik va leksik birliklarning aniqligini yo'qotadi. Yana bir muhim jihat — ikki grafikadagi so'z tuzilmasi va yozilishi

o'rtasidagi tafovutlar ba'zan bir xil so'zning ikki xil shaklda tarqalishiga sabab bo'ladi (masalan: "bo'lmasa"/"bo'l masa", "o'rinbosar"/"o'rin bosar").

Shunday muhitda yozuv tizimini nafaqat texnik, balki nazariy, ilmiy asoslar bilan takomillashtirish zarur. Orfografik me'yorlar faqat tilshunoslik masalasi emas, balki madaniyat, ma'naviyat va davlat siyosati bilan bevosita bog'liq bo'lgan sohaga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, kirill va lotin yozuvlaridagi mavjud o'xshashlik va tafovutlarni aniqlash, ularning ortida yotgan fonetik va morfologik tamoyillarni tahlil qilish, amaliy muammolarni ko'rsatish va barqaror yozuv tizimini shakllantirish bo'yicha takliflar berish ushbu maqolaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Xulosa

O'zbek tilida ikki yozuv tizimining birgalikda qo'llanilishi, ayniqsa, kirill va lotin grafikasi asosidagi imlo qoidalari o'rtasidagi farqlar va uyg'unlashmaganliklar tufayli orfografik chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa yozma nutqning izchil va me'yoriyligini saqlashda jiddiy muammolarni yuzaga keltiradi. Har ikkala yozuv tizimining o'zaro qarama-qarshiliklarini bartaraf etish va yagona imlo tizimini shakllantirish tilning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kirill va lotin grafikasi asosidagi imlo qoidalarining tahlili, o'zaro farqlari va umumiyliklarini ilmiy asosda o'rganish, yangi, takomillashgan tizim yaratish jarayonining muhim bosqichi hisoblanadi. Ushbu tizim yozuvda izchillikni ta'minlash bilan birga, tilni o'rganish, hujjatlar tayyorlash, ommaviy axborot vositalarida foydalanishni soddalashtiradi va unifikatsiyalashishga yordam beradi.

Yozuv islohoti faqat texnik islohot sifatida emas, balki nazariy asosli va ilmiy jihatdan pishiq til siyosati bilan birgalikda amalga oshirilishi zarur. Boshqa sohalaridagi bilimdon mutaxassislarning, tilshunoslarning va ilmiy tadqiqotchilarning hamkorlikda ishlashlari, bu jarayonni tizimli va samarali amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Yozuv tizimining islohoti, albatta, tilning amaliy qo'llanilishini yaxshilash, uning madaniy ahamiyatini oshirish va umuman xalqning ta'lim-tarbiya sohasida mustahkam o'rin egallashini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, O'zbekiston til siyosatining uzoq muddatli va izchil yondashuvni talab qiladigan qisqacha jarayoni sifatida, yozuv tizimining yagona,

ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan qulay bo'lgan versiyasini ishlab chiqish har jihatdan zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat tilini rivojlantirish departamenti. *O'zbek tilining imlo qoidalari*. – Toshkent, 2019.
<https://imlo.uz/collections/ozbek-tilining-asosiy-imlo-qoidalari>
2. Xudoyqulov, G'. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'zbekiston, 2006.
<https://akbt.tkti.uz/uz/books/59>
3. Jo'raev, N. *Yozuv va imlo: tarix va zamonaviylik*. – Toshkent: Fan, 2012.
<https://imlo.uz/collections/ozbek-tilining-asosiy-imlo-qoidalari>
4. Karimov, I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
<https://e-library.sammu.uz/uz/book/1085>
5. Rasulov, Sh. *O'zbek tilining fonetikasi va morfologiyasi*. – Samarqand, 2014.
<https://imlo.uz/collections/ozbek-tilining-asosiy-imlo-qoidalari>